

”Monsun” og Taifun” – tysk strejkebekæmpelse i Dan- mark belyst ved undtagelses- tilstanden i Esbjerg 16.-19. no- vember 1944

af forskningschef, dr.phil. John T. Lauridsen,
Det Kongelige Bibliotek

I
Under folkestrejken i København i slutningen af juni og begyndelsen af juli 1944 betjente den tyske besættelsesmagt sig for første gang af nogle forholdsregler, som siden skulle blive genanvendt ved en lang række strejker i løbet af efteråret. Forholdsreglerne var blevet planlagt forud ved den værnemagtsoverstbefalende Hermann von Hannekens stab i Silkeborg og siden accepteret af den rigsbefuldmægtigede Werner Best og den højere-SS og politifører Günther Pancke. Forholdsreglerne gik under kodenavnet ”Monsun” og skulle tjene til bekæmpelse af ”indre uro”, først og fremmest strejker¹. Iværksættelsen af generalproven på ”Monsun” i København den 1. juli 1944 indebar:

- 1) Lukningen af alle offentlige forsyningsvirksomheder (gas, vand, el, banegarde, post og telegraf). Lederne af virksomhederne tvinges til at fortsætte deres tjeneste under tysk opsig.
- 2) Tilkørselsveje lukkes for al civil trafik.
- 3) Forstærket patruljering i gaderne for at opretholde ro og orden.
- 4) Anholdelse af urostiftere og agitatorer. Demonstrationer bringes til

ophør med vabenmagt.

- 5) Indførelse af spærretid mellem kl. 23 og 05.
- 6) Forbud mod dansk bilkørsel inden for spærreområdet, bortset fra dansk politi og udvalgte embedsmænd.²

Generalproven på ”Monsun” i København faldt ud til besættelsesmagtens eller i hvert fald von Hannekens fulde tilfredshed, selv om ”Monsun” på ingen måde var årsag til, at folkestrejken blev standset. Den københavnske strejke ophørte, fordi Werner Best besluttede sig for et tysk tilbagetog. Imidlertid lod von Hanneken sin generalstabschef Ingo von Collani videreudvikle ”Monsun” på baggrund af erfaringerne fra København. Den 15. juli udvidede von Collani ”Monsun” til at bestå af 11 punkter, dog var de fleste gengangere, men med ikke uvæsentlige udvidelser og undtagelser:

- 1) Besættelse og lukning af forsyningsvirksomhederne (gas, vand, el og fjernvarme), idet man ikke alene med tvang skulle fastholde det nødvendige personale, men også tilkalde tyske tekniske specialister, så man kunne sikre sig, at virksomhederne hurtigt kunne sættes i drift igen. Der skulle sørges for nodforsyning af værnemagten.
- 2) Banegardsanlæg skulle besættes og bade sabotage og af- og pålæsning af varer til befolkningens forsyning stoppes.
- 3) Den private telefon- og telegraftrafik skulle afbrydes ved, at der blev sat vagt ved telefoncentralerne og tele

- fonkontorerne lukket.
- 4) Afbrydelse af den private postfor- sendelse.
 - 5) Afbrydelse af til- og frakørsel undta- gen i nødstilfælde.
 - 6) Forbud mod privat kørsel i spærre- området, bortset fra dansk politi, brandvæsen og ambulancer.
 - 7) Spærretid for befolkningen ved mør- kets frembrud.
 - 8) Forbud mod at mere end fem personer samlede sig på offentlige steder.
 - 9) Forstærket patruljering og besættelse af vigtige støttepunkter.
 - 10) Fængsling af urostiftere og strejke- hetzere.
 - 11) Nødvendige meddelelser gennem presse og radio blev givet af den værnemagtsoverstbefalende.³

Forst og fremmest havde besættelsesmagten lært, at lukningen af forsyningsvirksomhederne ramte ikke kun befolkningen, men også besæt- telsesmagten selv. Når der ikke var vand i hanerne, så var der heller ikke vand på Dagmarhus eller på de tyske ind- kvarteringssteder. Uden strøm kunne danske virksomheder ikke producere og levere til tyskerne. Hertil kom, at man ikke bare kunne dreje om på hanerne på forsyningsvirksomhederne og lægge dem ode hen. Hvis ikke gas- og elvær- kerne blev lukket kontrolleret ned, ville der ske en meget betydelig skade, som det kunne tage lang tid at udbedre med deraf følgende forsyningsmangel. Disse problemer skulle der rådes bod på ved indkaldelse af tyske fagfolk og ved at sørge for forsyninger af vand og anskaf-

felse af nødgeneratorer til besættelses- magtens behov. Det synes også at være kommet bag på "Monsun"s idemænd, at ophøret af postomdelingen og luknin- gen for telefon og telegraf også ramte værnemagtens repræsentanter, hvor- for nedlukningen blev indskrænket til omfatte private formål, så værnemagten fortsat kunne blive betjent. Der blev også lempet for så vidt angik bilkørsel, idet foruden dansk politi også udryk- ningstjenesterne måtte køre. Hundreder af mennesker var blevet såret under folkestrejken i København og adskillige bygninger sat i brand, og under situatio- nens tvang havde man fra tysk side alle- rede da tilladt mere kørsel end forudset i "Monsun"s første udgave.

Den værnemagtsoverstbefa- lende så sig selv i den ledende rolle ved anvendelsen af "Monsun", hvilket også fremgår af pkt. 11, at det var ham der skulle råde over presse og radio og give de nødvendige meddelelser. Imidlertid var det lige præcis på det punkt, hvor "Monsun" efter at være benyttet igen under en strejke i bl.a. København 15. august i anledning af drabet på 11 ar- resterede modstandsfolk, fik sin næste tilføjelse. Generalstabchef von Collani meddelte 21. august, at beslutningen om anvendelsen af "Monsun" fremover først og fremmest var et anliggende for Best og Pancke, og at kontrollen med nedlukning af de offentlige værker overgik til tysk politis ekspertise, hvor den var til stede.⁴ Det ville sige et fåtal af de større provinsbyer og København, så der var fortsat et vist råderum for von Hanneken. Dog arbejdede Pancke på at indskrænke det råderum. Et signal

14. - 41

Begivenhederne, der har fundet Sted i Esbjerg sætter til Vrede, hvorved 2 af byens Borgere er blevet skudt ned fra Baghold, har vakt den største Harm i Befolkning n. Stærker end Vreden er dog Sorgen og Medfølelsen med de haardt ramte familier. Som en Villighed til at vise Medfølelse optog der vi til

24 timers strejke

fra i morgen morgen ved arbejdstidens Begyndelse.
Undtaget herfra er livsvigtige Virksomheder og Jernbanens Arbejde.

DANSKES FRIHEDSRÅD
Lokalkomiteen for Esbjerg.

Løbesedlen fra Arbejdsrådets Lokalkomite med opfordring til en 24-timers strejke (Historisk Samling fra Bevægelsestiden, Esbjerg).

herom var hans oprettelse af en stab til "Bekämpfung von Unruhen und für den Invasionsfall" to dage senere, den 23. august.⁷

I midten af september udløste deportationen af knapt 200 danske fanger fra Froslevlejren til koncentrationslejre i Tyskland proteststrejker i en række byer, de fleste i form af annoncerede 24 timers strejker.⁶ Von Hanneken svarede igen med indførelsen af "Monsun" i de berørte byer uanset den begrænsede længde af strejkerne. Hans begrundelse var, at der var tale om en strejkebølge, og strejkebølgen ville han imødegå ved at demonstrere tysk handlekraft og få andre byer til at lade være med at følge trop.⁷ Da adskillige af strejkebyerne var uden udstationeret tysk politi, havde han relativt frit spil.

Oven i strejkebølgen

kom, at der fra tysk side var planlagt en aktion mod det danske politi til igangsættelse 19. september. I forventning om yderligere og måske alvorligere proteststrejker, blev "Monsun" tilføjet nogle nye og skærpende forholdsregler under kodenavnet "Taifun." Atter var det generalstabschef von Collani, der 18. september var pennefører. De nye bestemmelser indebar:

1. Anholdelse af tilfældige strejkende.
2. De anholdte skal til opsamlingslejre oprettet af den Standortkalteste eller i større områder af divisionerne. Grunden til fængslingen skal nedskrives. De anholdte skal tilbydes Gestapo, og hvis Gestapo ikke vil overtage dem, skal de løslades efter strejkens ophør. I særlige tilfælde kan der ske løsladelse tidligere.⁸

Det vil fremgå, at "Taifun"

var lig med indførelse af et gidselsystem. Ud over fuldstændig afsondring af strejkende byer, skulle der tages tilfældige indbyggere som gidsler, tilmed med risiko for at blive overgivet til Gestapo.

Aktionen mod det danske politi 19. september og den øjeblikkelige deportation af knapt 2000 betjente til Tyskland, førte til nye kortvarige proteststrejker i en lang række byer. Von Hanneken ville benytte anledningen til at iværksætte "Monsun" over hele landet, alle de steder hvor der blev strejket, skulle der slås hårdt igen. Nu var anledningen kommet til at svare igen med tvangsforanstaltninger, rapporterede han til værnemagtsledelsen i Tyskland.⁹ Strejkerne i de større byer var imidlertid ebbet ud, før von Hanneken nåede at sætte operation "Monsun" i værk, men flere jyske byer (Varde, Hjørring, Brønderslev, Spjald) nåede at blive afskåret fra omverdenen og få lukket for alle forsyninger, da strejkerne ikke blev afsluttet hurtigt nok. Varde var eksempelvis afspærret fra omverdenen frem til 22. september.¹⁰ Den manglende succes med at få iværksat "Monsun" fik ikke von Hanneken til at tabe modet endsige lysten til fortsat at bringe "Monsun" i anvendelse, hvilket han 23. september skriftligt gjorde både Best og Pancke meget klart.¹¹

Der er næppe tvivl om, at den rigsbefuldmægtigede var imod den uhæmmede anvendelse af "Monsun",¹² og også Pancke havde givetvis betænkeligheder. Der blev nemlig iværksat en undersøgelse af erfaringerne med forberedelsen af iværksættelsen af "Monsun" i en række større byer. Fra Odense

kendes resultatet heraf. Det fremgår af en rapport 6. oktober, at det var forbundet med betydelige problemer at aktivere "Monsun" både på grund af det begrænsede antal tyske fagfolk, der var til rådighed, og de problemer af forsyningsmæssig art, også for værnemagten, som lukning af de offentlige værker ville medføre.¹³

Problemerne med anvendelse af "Monsun" til strejkebekæmpelse var ikke løst, da der 15. november udbrød en generalstrejke i Esbjerg. Strejkens baggrund og forløb bliver i det følgende skildret af en af de danske aktører, fuldmægtig Poul H. Lundsteen. Det skal forud bemærkes, at Lundsteen og danskerne i øvrigt naturligvis ikke kendte til eksistensen af "Monsun" og "Taifun". Beretningen er nedskrevet umiddelbart efter undtagelsestilstandens ophør og er ret enestående i sin art:¹⁴

II Referat vedrørende Undtagelsestilstanden i Esbjerg den 16.-19. Nov. 1944

Mandag Aften den 13. Nov. blev Redaktor Laurits V. Jensen og Byrådsmedlem, Læge Poul Carstensen, Esbjerg, myrdet.¹⁵ Om Aftenen den 14. udsendtes Lobesedler, underskrevet af Danmarks Frihedsraad, Lokalkomiteen for Esbjerg, i hvilke der opfordredes til Strejke i 24 Timer fra onsdag d. 15. fra Arbejdstidens Begyndelse at regne i alle Virksomheder, bortset fra de livsvigtige og Jernbanen.¹⁶ Strejken blev gennemført under fuldstændig Ro og Orden i Byen og uden Indgreb d. 15. Nov. fra tysk Side.

Torsdag den 16. Kl. 4.30 om Morgenen blev Borgmesteren og Kommunaldirektøren kaldt til Kommandanturen, hvor de indfandt sig ca. Kl. 5.¹⁷ Det blev her meddelt de Herrer, at der vilde blive indført forskellige Foranstaltninger i Esbjerg paa Grund af Strejken, saasom Spærretid fra Kl. 18 til 7, Forbud mod at forlade Esbjerg, mod at færdes mere end 5 Personer sammen, Afbrydelse af Vand, Gas og Elektricitet o.s.v.¹⁸ En Anmodning fra Kommandanten til de Herrer om at lade fornødne Plakater om Undtagelsestilstanden trykke efter Manuskript vilde Borgmesteren og Kommunaldirektøren ikke nægte (de vilde altsaa "besørge Plakaten paa Trykkeriet"), derimod nægtede de at være medvirkende til Opslag af Plakaterne. (Da det kom til Stykket, ordnede Tyskerne dog det hele selv.) Under disse Forhandlinger var Chefen for Sikkerhedspolitiet i Sydjylland, Hauptsturmbannführer [Thees] Burfeind og Chefen for Sikkerhedspolitiet i Esbjerg, [August] Naujork, samt SS- und Polizeibezirksführer for Sydjylland, Major Grobber, til Stede. Fra dansk Side blev det foreholdt Standortofficeren, at de paagældende Foranstaltninger virkede meningsløst og kunde bevirke Uro, idet Strejken nu var overstaet. Al Argumentation blev afvist under Henviſning til, at Forholdsreglerne skyldtes Ordre fra højere Sted.

Efter Anmodning fra Sikkerhedspolitiets Repræsentanter gik Borgmesteren og Kommunaldirektøren op paa 1. Sal i den paagældende Bygning, hvor Sikkerhedspolitiet har Kontorer. Der udspandt sig da en ca. 1 1/2 Times lang Samtale særlig med

Esbjerg den 16 November 1944

Den under 15.-11.-1944 udsendte Strejkeparole, tvinger den tyske Værnemagt til følgende Forholdsregler:

1. Spærretid!

I Tiden fra Kl. 18-7 er samtlige Gader og Pladser i Militæromraadet Esbjerg spærret for offentlig Færdsel. For Læger, Jordemødre o. s. v. udstedes særlige Passersedler af den tyske Kommandantur (Højskolehjemmet).

I Tilfælde af Luftalarmtilstand eller Flyvervarsel er det tilladt Civilbefolkningen, ogsaa i Spærretiden, at søge til Dækningsgrave og Beskyttelsesrum udenfor Bopælen. Den korteste Vej skal benyttes. Efter Afbløsningsen skal man straks vende tilbage til Bopælen

2.

Det er forbudt Civilpersoner at forlade Byen. I ganske særlige Tilfælde meddeler Kommandanturen undtagelsesvis Tilladelse for et begrænset Tidsrum.

3.

Mere end 5 Personer maa ikke opholde sig eller færdes sammen paa offentlige Gader og Pladser. Der vil uførtøvet blive skudt paa Demonstrationer.

4.

Automobiler, der kører for den tyske Værnemagt, faar Passerseddel gennem Kommandanturen.

5.

Gudstjenester er tilladt, Sportsforanstaltninger er forbudt.

Kommandanten.

Burfeind, der stærkt bebrejdede, at Strejken var sat i Scene, og bebrejdede, at der fra Byens Side intet var sket til Hindring af Strejken, ligesom han lod skinne igennem, at han vilde sikre sig alle Fagforeningslederne samt 2. Viceborgmester, Lrs. Krebs, der fungerede som Borgmester i Byen, da Strejkevarslingen fremkom og under Strejken. Efterhaanden forsvandt de overordnede tyske Politifolk, og det stod Borgmesteren og Kommunaldirektøren klart, at de var anholdt. De protesterede og kom til at tale med Majoren, i Kommandanturen, hvem de bebrejdede, at de kunde udsættes for Anholdelse af Sikkerhedspolitiet efter frivilligt at være



Fordeling af vand under undtagelsestilstanden (Historisk Samling fra Besættelsestiden, Esbjerg).

kommet til Forhandling. Majoren kunde intet udrette. Der fremsattes derefter Protest overfor Sikkerhedspolitiet, hvorefter Kommunaldirektoren fik Lov til at begive sig til sit Kontor Kl. 8. Paa Forespørgsel om, hvor længe Borgmesteren skulde tilbageholdes, blev der svaret, at Tilbageholdelsen ikke vilde blive langvarig, men at Borgmesteren vilde blive tilbageholdt, indtil Sikkerhedspolitiet saa, om de Foranstaltninger, de maatte forlange gennemført, virkelig blev gennemført.

Kommunaldirektoren indberettede straks det skete til Stiftamtmand Herschend i Silkeborg og til Stiftamtmand Friis og henstillede, at en Repræsentant for Stiftamtmand Herschend, eventuelt jeg, blev sendt til Assistance for Kommunaldirektoren under Hensyn til den opstaaede Situation.¹⁹

Kl. 9 gik Viceborgmester Jespersen og Kommunaldirektoren til den tyske Militærkommandant, overfor hvem man protesterede, dels mod Tilbageholdelsen af Borgmesteren, dels mod den etablerede Undtagelsestilstand. Kommandanten erklærede intet at

kunne foretage sig. Han lod imidlertid til at være fuldkommen enig i, at Foranstaltningerne var uhensigtsmæssige.

I løbet af Formiddagen blev Viceborgmester Krebs samt 9 Fagforeningsformænd arresteret af det tyske Sikkerhedspoliti. Borgmester Hoyer-Nielsen blev løsladt ved 12-Tiden.

I øvrigt var Forholdene tilsyneladende ganske normale Torsdag Morgen. Der herskede Ro og Orden i Esbjerg. Folk gik til deres Arbejde og blev der. Først Kl. 11 maatte en Række Virksomheder standse, fordi der da blev afbrudt for Elektricitet og Vand.

Efter at Generalstaben (Major Müller) i Silkeborg – trods Henstillinger fra Dr. Casper²⁰ – havde nægtet mig Tilladelse til at komme ind i det afspærrede Esbjerg-Område, lykkedes det Direktør Svenningsen ved Henvendelse til Dr. Best at faa Tilladelse for mig som ønsket.²¹ For min Afrejse til Esbjerg havde jeg en kort Samtale med Major Müller, der oplyste, at General von Haneken var i Tyskland. Müller trak i øvrigt paa Skuldrene til mine Bemærkninger om, at de fra tysk Side indførte Restrik-

tioner og Arrestationer var meningsløse, nu da Strejken var forbi, og i høj Grad farlige for Værnemagtens Interesser. Han udtalte, at Værnemagten af Hensyn til Risikoen for nye Strejker maatte statuere et Eksempel, uanset de øjeblikkelige Følger, men at Værnemagten intet havde med Arrestationerne at gøre. Müller kunde eller vilde i øvrigt ikke udtale sig nærmere om Sagen.

Jeg begav mig derefter til Esbjerg, indfandt mig paa Borgmesterkontoret ca. Kl. 15 og drøftede der Situationen med Borgmesteren, Kommunaldirektøren og Viceborgmester Jespersen. Vi var enige om, at man maatte sætte ind at faa Klaring paa, hvad Meningen egentlig var med den etablerede Undtagelsestilstand, derunder hvor længe den skulde vare. Herom maatte man spørge Kommandanten. Vi vilde derefter rette Henvendelse til Burfeind for at forhøre nærmere om Anledningen til Arrestationerne.

Det lykkedes os ikke at faa Forbindelse med Kommandanten (der var "unterwegs"), men med dennes Adjutant, Løjtnant Siebeking, der meddelte, at Kommandanten ikke vidste, hvor længe Undtagelsestilstanden skulde vare. Dette bestemtes af Befehlshaber. Værnemagten havde intet med Arrestationerne at gøre, og Kommandanten vilde derfor heller ikke kunne udtale sig om Anledningen til disse. Ikke desto mindre aftalte vi Møde med Kommandanten til næste Morgen Kl. 9.

Vi begav os derefter til Sikkerhedspolitiets Kontorer, hvor vi var ca. Kl. 18, og fik Burfeind, Grobber og Naujork i tale. Grobber tilkendegav

straks, at Arrestationerne hørte under Burfeinds Sagomraade.

Efter Aftale med Borgmesteren tog jeg Ordet overfor Burfeind. Jeg spurgte ham, hvorfor Arrestationerne havde fundet Sted, hvor længe, han mente, de vilde blive opretholdt, samt forestillede ham det inkonsekvente i at foretage saadanne Arrestationer, idet der derved opstod stor Risiko for Uro ikke alene i Esbjerg, der hidtil havde været rolig, men ogsaa andre Steder. Der var næppe Tvivl om, at Strejken i Esbjerg var et rent lokalt Fænomen, og forsaavidt ikke særlig Anledning dertil forelaa var der ingen Grund til at tro, at Strejken, der jo i øvrigt var holdt op, vilde brede sig til andre Byer. Nu var det imidlertid nærliggende at antage, at der vilde blive Uro ogsaa i andre Dele af Landet, særlig da det fra dansk Side maatte anses for at være hævet over enhver Tvivl, at hverken Viceborgmesteren eller Fagforeningsformændene havde været vidende om, endsige tilskyndet til Indførelse af Strejke i Esbjerg. Forsaavidt de tyske Myndigheder ønskede rolige Forhold opretholdt i Byen, vilde derimod det bedste være, om det tyske Politi fangede og straffede Redaktør Jensens og Dr. Carstensens Mordere.

Burfeind udtalte, at man fra tysk Side var forundret over, at Befolkningen reagerede med Strejke paa Grund af de sidste to Mord. Hvorfor var der ikke sket nogen Demonstrationer i Anledning af blandt andet Mordet paa Kaj Olsen?²²

I fra dansk Side kunde vi kun bemærke, at Jensen og Carstensen

var højt ansete Personer i Esbjerg, Carstensen endda personlig kendt af Storstedelen af Byens Indbyggere, dels som Medlem af Byraadet, dels som Læge med vid udstrakt Praksis. Det var derfor ganske naturligt, at Befolkningen reagerede paa en særlig Maade i Anledning af de sidste Mord. Det fremgik i ovrigt af Burfeinds og Naujorks Udtalelser, at det tyske Politi stod ganske hjælpeløst i Eftersøgningen af Morderne (dette maa formentlig navnlig gælde Kaj Olsens og de tidligere i Esbjerg dræbte Personers Mordere).

Paa direkte Forespørgsel om, hvorfor Fagforenings-formændene og Krebs var arresteret, oplyste Burfeind, at man havde arresteret Krebs, fordi han havde holdt sig fuldstændig passiv i Anledning af Strejken, intet havde han foretaget sig, end ikke sammenkaldt Byraadet. Jeg oplyste, at samtlige andre Myndigheder utvivlsomt vilde have optraadt paa samme Maade, idet Erfaringen i løbet af de Strejker, der har fundet Sted rundt om i den senere Tid, har vist, at det er aldeles umuligt at gribe ind overfor en med kort Varsel etableret 24-Timers Strejke. Skal Byens Myndigheder gribe ind, maa det være for at opretholde Ro og Orden under Strejken. Et forgæves Forsøg paa at bremse Strejken vil svække Myndighedernes Autoritet og vanskeliggøre deres Bestræbelser, dels naar de søger at opretholde Ro og Orden i Strejketiden, dels for – om fornødent – at faa Strejken begrænset til det oprindelig fastsatte Tidsrum. Jeg oplyste Burfeind om, at saaledes havde man anset det for rigtigt at optræde under alle de andre Strejker, og nævnte ham Eksem-

pler paa disse samt tilkendegav, at denne Stillingtagen fra de danske Myndigheders Side var blevet modt med Enighed af de højeste tyske Myndigheder baade i København og i Silkeborg. Det maatte derfor anses for meget uheldigt, at Viceborgmesteren blev holdt tilbage paa det angivne Grundlag, og det maatte være i Tyskernes egen Interesse, at han snarest blev frigivet.

Burfeind vilde dog ikke høre Tale om umiddelbar Losladelse af Krebs.

Forsaavidt angaar Arrestationen af Fagforeningsformændene, oplyste Burfeind, at Tyskerne stod ganske paa bar Bund i Efterforskningen efter Strejkens Anstiftere. Han mente derfor, man maatte sikre sig Fagforeningsformændene i Antagelse af, at disse havde Kendskab til Forholdene.

Jeg oplyste Burfeind om, at denne hans Antagelse maatte anses for at være fuldkommen urigtig. De danske Autoriteter, derunder Fagforeningslederne, blev erfaringsmæssigt holdt uvidende om saadanne Proteststrejker, og det var en Kendsgerning – som Burfeind, hvis han kendte Forholdene i Esbjerg, ikke kunde være uvidende om - at Fagforeningerne og disses ledere, ikke mindst i Esbjerg tidlig og sildig har raadet deres Medlemmer til Ro og Orden og uden Afbrydelse af Arbejdet. Det virkede derfor ganske urimeligt, at Fagforeningslederne var blevet arresteret. Det var utvivlsomt, at saadanne Arrestationer i hele Befolkningen vil blive opfattet som Gidseltagning, hvilket atter meget let vil medføre Strejker og Uro i hele landet.



*Th. Vestergaards
manufakturforretning i
Kongensgade efter schallburgtagen
foretaget 13. november af
Peter-gruppen i forbindelse
med mordene paa de to Eshjerg-
borgere (Historisk Samling fra
Besættelsestiden, Eshjerg).*

Burfeind bemærkede hertil, at der ikke var Tale om Gidseltagning, men om at søge indhentet de Oplysninger om Strejkens Oprindelse, som Fagforeningsformændene maatte antages at ligge inde med. Jeg bemærkede heroverfor, at saa kunde der kun være Spørgsmaal om, hvor lang Tid en saadan Undersøgelse kunde staa paa, og det kunde ikke være længe, da de paagældende var ganske uvidende om det skete. Jeg gentog, at arrestationerne maatte anses for meningsløse, og at man fra dansk Side gik ud fra, at de i hvert Fald maatte blive af meget kort Varighed, og raadede Burfeind til at sove paa Sagen indtil i Morgen Kl. 11, da jeg atter vilde indfinde mig for at faa de arresterede med hjem.

Der aftales derefter Møde til næste Formiddag Kl. 11.

Efter Mødet med Burfeind og Kommandantens Adjutant stod det os klart, at vi maatte udnytte Skismaet mellem Værnemagten og Sikkerheds

politiet, idet Værnemagten øjensynlig ikke havde eller kunde have Ønske om Opretholdelse af Arrestationerne. At fremsætte Anmodning til Kommandanten om Ophævelse af Undtagelsestilstanden fandt vi ingen Anledning til allerede af den Grund, at Kommandanten selv syntes at være interesseret heri. Paa lignende Maade maatte vi overfor Burfeind indskrænke os til som allerede sket at tage det som en Selvfølge, at Arrestationerne maatte ophøre snarest, og at Tyskerne handlede mod deres egne Interesser, hvis dette ikke skete, allerede fordi de danske Myndigheders Mulighed for at gøre deres til Opretholdelse af Ro og Orden i Landet i modsat Fald var fuldkommen forsvindende.

I redag den 17. Kl. 9 var Borgmesteren, Viceborgmesteren, Kommunaldirektoren og jeg hos Kommandanten, Oberst Weckmar. Denne oplyste, at han for sit Vedkommende havde gjort, hvad han kunde, for at

faa Undtagelsestilstanden hævet. Han var ligesom vi bekendt med, at Forholdene i Esbjerg, særlig Standsningen af Kraftcentralen, havde meget betydelige Virkninger i store Dele af Jylland.²³ Strejken paa de 24 Timer ansaa han selv for at være ganske betydningsløs og ikke til væsentlig Gene for Værnemagten. Han kunde nu ikke foretage fornyede Henvendelser i Silkeborg for at faa Undtagelsestilstanden hævet, derimod kunde han godt forstaa, at Værnemagten maatte være interesseret i, at Arrestationerne snarest holdt op, og han vilde gøre Forestillinger herom overfor Befehlshaber.

Det fremgik i øvrigt af Forhandlingerne, at Kommandanten for sit Vedkommende havde forberedt Igangsættelsen af Elektricitetsværket og Vandværket i Haab om, at Funktionerne kunde komme i Gang Fredag Morgen Kl. 6. Dette var dog ikke blevet tilladt fra Silkeborg.

Efter Aftale med Borgmesteren gik jeg alene til Møde hos Burfeind Kl. 11.

Burfeind meddelte, at han ikke saa sig i Stand til at løslade de arresterede. Jeg forstod ham saaledes, at Undersøgelserne for Fagforeningsledernes Vedkommende endnu ikke var afsluttet. Da der ikke var Spørgsmaal om Undersøgelser overfor Viceborgmesteren, maatte jeg antage, at dennes Arrestation maatte betragtes som en Art Straffølgning. Burfeind svarede hertil med en tavs nikkende Bekræftelse. Jeg gentog, at en hurtig Losladelse af alle Arrestanterne var nødvendig, hvis man ikke skulde risikere udbredt Uro i hele Lan-

det. Under alle Omstændigheder maatte Byens Myndigheder, d.v.s. Borgmesteren have Lejlighed til at tale med Viceborgmesteren og de andre arresterede, for at man efter disses Kendskab til de forskellige Forhold kunde faa Basis for, hvorledes Byens Myndigheder skulde gribe Situationen an. Burfeind vilde ikke gaa med til saadanne Samtaler; han pointerede, at det var et fast Princip for det tyske Politi ikke at lade arresterede komme i Berøring med andre, saa længe Undersøgelserne stod paa, medmindre særlige forretningsmæssige Forhold gjorde saadanne Samtaler nødvendige. Han vilde ikke anerkende, at der her var Tale om Forhold, der kunde karakteriseres som forretningsmæssige. Jeg kunde kun udtale min store Forundring over dette Synspunkt.

Burfeind udtalte, at han var klar over, at Opfordringen til Strejke i Esbjerg var et lokalt esbjergensisk Fænomen og næppe var Udtryk for Danmarks Frihedsraads Ønske.

Burfeind meddelte i øvrigt, at han nu vilde forelægge Sagen i København, hvor Afgørelse vilde blive truffet. Han kunde ikke sige, naar der kom Svar fra København, og han havde ingen Indflydelse paa Resultatet. Jeg bemærkede hertil, at der næppe var Tvivl om, at han som Sagarbejder kunde paavirke Afgørelsen, nu da han maatte siges at have Førstehaandskendskab til samtlige Forhold paa Stedet samt kunde udtale sig om den bemærkelsesværdige Ro, der hersker i Byen. Burfeind udtalte, at han vilde forelægge Sagen "objektivt" i København.

Da vi fra dansk Side var



August Nauwerk, Gestapos leder i Esbjerg september 1944 marts 1945 (Det Kongelige Bibliotek).

interesseret i snarest at faa Oplysning om, hvilken Vej der vilde blive fulgt fra tysk Side, aftalte vi, at Myndighederne i Byen kunde sætte sig i Forbindelse med Burfeind næste Dags Morgen, eventuelt telefonisk, hvis Telefonforbindelsen da var bragt i Orden.

Trods den afvisende Holdning, som Burfeind formelt indtog under denne sidste Forhandling, havde jeg Indtryk af, at han ikke var ganske upaavirket af de Argumenter, der var ført i Marken fra dansk Side under Modet Fredag og Aftenen før. At dette har været Tilfældet synes ogsaa bekræftet derved, at de arresterede overhovedet ikke blev afhørt efter Torsdag den 16. Nov. (dette oplyste Formanden for

Fællesorganisationen af Fagforeninger i Esbjerg Robert Larsen mig om, efter at denne var sluppet fri Søndag den 19.). Burfeinds Slutudtalelse paa Mødet den 17. Kl. 11, at han vilde forelægge Sagen objektivt i København, kunde man naturligvis ikke udlede noget af.

Efter Mødet med Burfeind redegjorde jeg for de stedfundne Forhandlinger i Esbjerg Byraad. Jeg meddelte samtidig, at der nu næppe kunde gøres mere i Esbjerg udover, at man nok kunde spørge til Sagen, men at videre Forhandlinger, hvis saadanne skulde føres, utvivlsomt maatte føres i København. Jeg var indstillet paa at tage tilbage til Silkeborg, men Byraadet henstillede, at jeg blev, ikke fordi Byens Myndigheder selv (og særlig Borgmesteren og Kommunaldirektøren) ikke var Karle for deres og Byens Hat, men fordi Byraadet og ikke mindst Borgmesteren og Kommunaldirektøren ansaa det for hensigtsmæssigt, at der var "et nyt Ansigt" at stille frem overfor de tyske Myndigheder, hvis der skulde opstaa nye Situationer.

Lørdag den 18. om Morgen havde jeg en kort Samtale med Burfeind, der erklærede, at han nærede Haab om, at der vil foreligge Afgørelse vedrørende de arresteredes Skæbne i løbet af Eftermiddagen. Løjtnant Siebring oplyste endvidere paa Forespørgsel, at han ikke antog, at Værnemagtens Forholdsregler vilde blive af lang Varighed. Ved 3 Tiden om Eftermiddagen oplyste Burfeind telefonisk paa Forespørgsel, at han endnu ikke havde faaet Besked fra København, at han ikke vidste, naar saadan kom til at foreligge,

men at der næppe vilde gaa ret lang Tid.

Om Aftenen fik jeg via Kontoret i Silkeborg fra Udenrigsministeriet Meddelelse om, at de tyske Modforholdsregler i Anledning af Strejken ifølge Pressemæddelelse fra General Pancke skulde ophøre Søndag Morgen. Borgmesteren underrettede blandt andre Elektricitetsværksbestyreren, der ogsaa fra tysk Side havde faaet Meddelelse om, at Genaabning af Elektricitetsværket kunde forberedes.

Søndag Morgen den 19. November var alle Funktionerne i Gang og de arresterede blev losladt i lobet af Formiddagen.

Jeg fik en Samtale med Formanden for Fællesorganisationen af Fagforeninger i Esbjerg Robert Larsen, der oplyste, at han og de andre arresterede ved Losladelsen havde faaet Meddelelse om, at nu kom de fri, men at man maatte vente betydelig strengere Forholdsregler fra tysk Side, hvis der atter blev Spørgsmaal om Strejke, idet saadan ikke mere vilde blive taalt.

General Panckes Pressemæddelelse vedrørende Undtagelsestilstanden i Esbjerg er i øvrigt karakteristisk:²⁴ Den oplyser, at illegale Kredse i Esbjerg med Held opfordrede til Strejke den 16. Nov., at der omgaaende fra tysk Side blev indført Undtagelsestilstand, samt at Arbejdet blev genoptaget den 17. Nov. om Morgenen. Forholdet var – som det fremgaar af foranstaaende – at Strejken blev indvarslet den 14. Nov. om Aftenen og fandt Sted i 24 Timer fra den 15. Nov. om Morgenen at regne og saaledes var afsluttet Torsdag Morgen den 16. Nov., hvorfor Undtagelsestilstanden

m.v. ikke alene ikke blev etableret omgaaende, men i det væsentlige først efter at Strejken var ophørt.

Esbjerg og Omegns ca. 43.000 Indbyggere vil kunne attestere Urigtigheden af General Panckes Meddelelse.

Silkeborg, den 21. November 1944. Lundsteen.

III

Det fremgår af Lundsteens beretning klart, at tyskerne havde taget både ”Monsun” og ”Taifun” i anvendelse i forbindelse med proteststrejken i Esbjerg. Anholdelsen af viceborgmester A.C. Krebs og fagforeningslederne, foruden en række andre borgere, 35 personer i alt, viser klart, at de blev taget i forvaring som foreskrevet i planen for ”Taifun”. Det understreges yderligere af den form, hvorunder de blev tilbageholdt. De var alle anbragt i et enkelt rum på Hotel ”Hafnia”.²⁵ Det var den måde, der blev indrettet en ”lejr” på. Burfeind benægtede ganske vist, at fangerne var gidsler, men skulle der have været tale om en politimæssig efterforskning, var denne sammenstuvning af fangerne formålslos.

Til gengæld fremgår det ikke tilstrækkeligt af Lundsteens beretning, hvor store problemer stromafbrydelsen i Esbjerg forårsagede viden om. Esbjerg var i energimæssig henseende ikke sig selv. Med Dampcentralens placering i byen, betød dennes lukning, at tusinder af mennesker uden for Esbjerg og talrige virksomheder i andre egne var uden strøm. Klagerne herover nåede til både stiftsamtmand Herschen og von

Hanneken i Silkeborg.²⁶ Dette synes besættelsesmagten ikke at have taget højde for, da beslutningen om iværksættelsen af "Monsun" og "Taifun" blev truffet. Beslutningen blev ikke truffet i Esbjerg, men i Silkeborg hos den værnemagts-øverstbefalendes stab. Man må gå ud fra, at der var en stående ordre fra von Hanneken om, at der skulle svares igen med "Monsun" og "Taifun", hvis der blev strejket, og den ordre fulgte hans stedfortræder uden videre i von Hannekens fravær. Havde ordren gjaldt Vejen eller Brørup, var konsekvenserne for andre udeblevet. Nu blev problemerne ude af proportion med formalet med aktionen.

I henhold til aftalen af 21. august sendte Pancke straks sin TN-forbindelsesofficerer til Esbjerg 15. november for at forestå lukningen af de offentlige værker. Forbindelsesofficeren leverede straks efter tilbagekomsten til København en beretning om forløbet af hele operationen. Heraf fremgår det, at lukningen allerede var påbegyndt før officerens ankomst, endvidere at lukningen var forbundet med store tekniske problemer, at der havde været fare for gasværket p.g.a. strømafbrydelsen, og at den forårsagede betydelige uforudsete bivirkninger uden for Esbjerg i områder, som var afhængige af strømmen fra Dampcentralen i Esbjerg. Herfra indløb klager, og også værnemagtsinteresser i Esbjerg blev påvirket, da isværket havde et forråd af flæsk, der kunne blive fordærvet, hvis temperaturen steg for meget. Nu gik det ikke så galt ved officerens indgriben, men han undlod afslutningsvis i sin opremsning af de af aktionen dragne erfaringer at udtale sig om hensigtsmæs-

sigheden af hele operationen. Det blev overladt til de overordnede. Han holdt sig til det tekniske.²⁷

Der er ikke tvivl om, at anvendelsen af "Monsun" og "Taifun" i Esbjerg var en fiasko. Der blev hverken bekæmpet uro eller en strejke, men skabt forlængede forsyningsmæssige problemer, som også ramte værnemagtens egne interesser. Under en efterkrigsafhøring 19. juni 1947 formulerede Pancke det sådan, at "Monsun" var von Hannekens kæphest på gengældelsernes område. "Det var for Tyskerne dog svært virkeligt at få noget ud heraf, specielt overfor de 24 Timers Strejker, som flere Steder blev iværksat af Danskerne, idet Modstrejken som Regel først kunde tage fat, naar Aarsagen, nemlig Danskernes Strejke, var forbi, ...".²⁸

Det hindrede dog ikke, at Pancke helt overtog grundideen i "Monsun", og gjorde den til udgangspunkt for sine egne forholdsregler for bekæmpelse af "indre uro" i henholdsvis København og provinsen, som de kendes fra henholdsvis 13. og 15. februar 1945. Han ændrede ganske vist kodeordet for Københavns vedkommende til „Bienenstock“ og for provinsens til „Wespennest“, men grundlæggende var det en genbrug af konceptet fra "Monsun" tilføjet yderligere detaljer og forklaringer. Det nævnes bl.a., at den øgede patruljering og oprettelsen af støttepunkter først og fremmest skulle tjene demonstrative formål, men at der til gengæld skulle skydes om nødvendigt. Om de ændrede magtforhold fortæller, at aktionerne nu

helt skulle foregå i det tyske politis regi, og at meddelelser gennem presse og radio skulle koordineres med Panckes pressekontor. Der blev lagt oget vægt på at anlægge reservelagre og skaffe forsyninger, for der blev lukket for de offentlige værker og tilførslen af fødevarer. Sigende om situationen er også, at der tillige skulle sørges for forsyninger til og beskyttelse af tyskvenlige danskere.²⁹

„Wespennest“ blev ikke taget i anvendelse, da der 24. april 1945 udbrød en 24-timers proteststrejke i Fredericia efter henrettelsen af en gruppe sabotører fra byen. Hvad enten det skyldtes en afvejning af det hensigtsmæssige eller det forestående tyske nederlag får stå hen.³⁰ Under alle om-

stændigheder havde de tyske planer for nedkæmpelse af ”indre uro” ikke stået deres prøve. Dertil havde de for mange utilsigtede virkninger, der generede eller skadede besættelsesmagten selv, og så passede de egentligt dårligt til opholdet ved ”flodeskumsfronten.” Alle blev generet af ”Monsun”, ikke mindst af spærretiden, tyske officerer som menige og det tusindtal af tyske besøgende, der hver måned kom til Danmark for at købe ind og rekreere sig. Set i europæisk perspektiv, synes ”Monsun” have været enestående, kun anvendt som element i tysk besættelsespolitik i Danmark.³¹

Det er endnu et af mange eksempler på, at der fra tysk side blev gået anderledes lempeligt frem, når det gjaldt ”særtilfældet” Danmark.

Noter

- 1 Afhørt 21. september 1945 betegnede Pancke ”Monsun” som en ”modstrejke”, ligesom der var modsabotage (Landsarkivet for Sjælland, Best-sagen).
- 2 Rigsarkivet (herefter RA), Tyske civile og militære myndigheder II A, Kriegstagebuch Wehrmachtbefehlshaber Dänemark (herefter KTB/WB Dänemark) 3. juli 1944
- 3 RA, KTB/WB Dänemark 15. juli 1944, Anlage.
- 4 RA, KTB/WB Dänemark 21. August 1944, Anlage.
- 5 Bundesarchiv, Berlin (herefter BArch) R70 Dänemark 6, KTB/BdO Dänemark anf. dato.
- 6 Aage Trommer: *Modstandsarbejde i nærbillede*, 1973, s. 246-253.
- 7 RA, KTB/WB Dänemark 16., 19. og 20. september 1944. Von Hanneken til OKW 16. september 1944 (RA, Danica 1069, sp. 1, nr. 343f.), OKW Vortragsnotiz 16. september 1944 (sst. nr. 341f.), von Hanneken til OKW 20. september 1944 (sst. nr. 337) og til Wehrmachtführungsstab samme dag (sst. nr. 335f.).
- 8 RA, KTB/WB Dänemark, Anlage 18. September.
- 9 RA, KTB/WB Dänemark 19. og 20. september 1944.
- 10 RA, KTB/WB Dänemark 21. september 1944, J. Brøndsted/K. Gedde (red.): *De Fem lange Aar*, 2, 1946, s. 838, Trommer 1973, s. 251-253.
- 11 Von Hannekens fjernskrivermeddelelse til Best og Pancke er gengivet i en indberetning fra gesandt Paul Barandon til Auswärtiges Amt 23. september 1944 og nedskrevet af Geffcken (Politisches Archiv, Auswärtiges Amt, Berlin, R 101040. Kopi i RA, Affotograferinger fra Auswärtiges Amt m.m., pk. 228 og i LAS, Best-sagen (oversat)).
- 12 Barandon udtrykte det over for Auswärtiges Amt, givetvis på Bests vegne. Se

førgående note.

- 13 Beretning af Strössner 6. oktober 1944 (RA, Danica 1000, T 77, sp. 695).
- 14 Beretningen (maskinskrevet) er indsat i Peder Hershends dagbog 1943-45 under 21. september 1944 (Det Kongelige Bibliotek) og er benyttet af Sven Henningsen: *Esbjerg under den anden verdenskrig*, 1955, s. 244-248.
- 15 De to blev clearingmyrdet af besættelsesmagten ved medlemmer af Peter gruppen.
- 16 Løbesedlen er gengivet hos Trommer 1973, s. 253.
- 17 Borgmester var Hoyer Nielsen og kommunaldirektor Hans Nielsen.
- 18 Jfr. meddelelsen udsendt af Panckes pressekontor 18. november, trykt hos Niels Alkil red.: *Bevillingstidens Fakta*, 2, 1946, s. 914. Jfr. Trommer 1973, s. 254.
- 19 Der skete henvendelse til Peder Hershend i Silkeborg, fordi han var departementschef styrets repræsentant i Jylland.
- 20 Wilhelm Casper var Werner Bests repræsentant hos von Hanneken.
- 21 Nils Svenningsen var direktor i Udenrigsministeriet og ledende for departementschefstyret.
- 22 Kaj Olsen var blevet likvideret som stikker i Esbjerg 23. oktober 1944 (Svenningsen 1955, s. 240).
- 23 Kraftcentralen eller Dampcentralen i Esbjerg leverede elektricitet til store dele af Jylland.
- 24 Pressemeddelelsen er som nævnt ovenfor trykt hos Alkil, 2, 1946, s. 914.
- 25 Svenningsen 1955, s. 246.
- 26 Se henvendelserne til Silkeborgkontoret i de omhandlede novemberdage (Hershends dagbog 1943-45, Det Kongelige Bibliotek).
- 27 RA, Centralkartoteket, pk. 600.
- 28 Panckes forklaring 19. juni 1947 (LAS, Best sagen). Foreholdt Panckes forklaring 3. november 1947, erklærede von Hanneken, at han end ikke kendte navnet "Monsun"! (sst.).
- 29 B Arch R70 Dänemark 11.
- 30 *Daglige Beretninger om Bevillingstidens tyske Besættelse*, 1946, s. 846.
- 31 Se Hans Umbreit: Die deutsche Herrschaft in den besetzten Gebieten 1942-45, *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, 5:1, Stuttgart 1999, s. 143, der dog alene på grundlag af von Hannekens indberetning om folkestrejken i København som mere 1944 vurderer „Monsun“ som et virksomt tvangsmiddel. Det turde være et utilstrækkeligt bedømmelsesgrundlag.